

บทนำ

หนังสือ **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ : บทเรียนจากเพื่อนบ้าน (Heritage of the Nations: lessons learned from the neighboring countries)** จัดพิมพ์ขึ้นโดย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มีจุดประสงค์เพื่อเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” (Intangible Cultural Heritage) ตาม “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546” (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) ขององค์การยูเนสโกหรือองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) ซึ่งประเทศไทยได้ดำรงสถานะเป็นภาคีสมาชิกของอนุสัญญาโดยสมบูรณ์ เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2559 ภายหลังจากยื่นหนังสือการให้สัตยาบันไปเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2559¹

หนังสือ **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ : บทเรียนจากเพื่อนบ้าน** ประกอบด้วยเนื้อหาสองส่วนคือ บทนำที่จะให้ภาพรวมของความเป็นมาเชิงประวัติของอนุสัญญา ที่มาและพัฒนาการภายใต้การดำเนินงานขององค์การยูเนสโกรวมถึงความเป็นมาและการดำเนินงานของประเทศไทย ภายใต้กระทรวงวัฒนธรรมที่นำไปสู่การออก “พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอนุสัญญาฯ ของยูเนสโกอย่างใกล้ชิด

ในส่วนที่สอง ประกอบด้วยบทความแปลจำนวนหกบทที่ให้ภาพทั้งในทางกว้างและทางลึก อันเนื่องด้วยหลักการและข้อปฏิบัติของอนุสัญญาฯ ผ่านกรณีตัวอย่างของประเทศเพื่อนบ้านและจากประเทศในภูมิภาคอื่นๆ โดยคาดหวังว่า จะช่วยขยายความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการ กระบวนการ ข้อปฏิบัติรวมถึงข้อถกเถียงที่เกี่ยวข้องกับ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” (Intangible Cultural Heritage) ที่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมที่หลากหลายซึ่งน่าจะเป็นบทเรียนที่จำเป็นในฐานะที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีสมาชิกโดยสมบูรณ์ของอนุสัญญา

จาก “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ถึง “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” : ที่มาและความสำคัญ

กล่าวได้ว่าประเทศไทย โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ได้เริ่มดำเนินการเตรียมการเข้าเป็นภาคีสมาชิกของอนุสัญญามาโดยลำดับ นับตั้งแต่การประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2552 โดยสืบทอดจากโครงการภูมิบ้านภูมิเมือง

¹ ปัจจุบันมีจำนวนรัฐภาคีสมาชิกที่เข้าร่วมในอนุสัญญาจำนวนทั้งสิ้น 172 ประเทศ โดยมีประเทศสมาชิกในกลุ่มอาเซียนจำนวนทั้งสิ้นเก้าประเทศ ยกเว้นประเทศบรูไนดารุสซาลามและสิงคโปร์ (ทุกประเทศยื่นหนังสือการให้สัตยาบัน หรือ Ratification มีเพียงประเทศอินโดนีเซียที่ยื่นหนังสือการยอมรับ หรือ Acceptance)

(ช่วง พ.ศ. 2548-2551) ซึ่งดำเนินการมาแต่เดิมโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ² มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดเก็บข้อมูลและจัดทำฐานข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย ห้าสาขา คือ

1. วรรณกรรมพื้นบ้าน
2. ศิลปะการแสดง
3. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาลต่าง ๆ
4. ความรู้และวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
5. งานช่างฝีมือดั้งเดิม

ระหว่าง พ.ศ. 2548-2550 ได้จัดเก็บข้อมูลด้านศิลปะการแสดงและด้านงานช่างฝีมือดั้งเดิม (จำนวน 850 เรื่อง) และเมื่อ พ.ศ. 2551 ได้จัดกิจกรรมถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงและงานช่างฝีมือดั้งเดิมแก่เด็กและเยาวชนทุกจังหวัดทั่วประเทศ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2552 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้เริ่มจัดเก็บข้อมูลด้านวรรณกรรมพื้นบ้าน ทั้งยังได้เพิ่มสาขา “กีฬา การละเล่นพื้นบ้าน และศิลปะการป้องกันตัว” ขึ้นมาอีกสาขาหนึ่ง โดยในปีเดียวกันนี้เอง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ได้จัดให้มีการ “ขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ในสาขาศิลปะการแสดงและสาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม จำนวน 25 รายการ ขึ้นเป็นครั้งแรก³ ดังมีรายการต่อไปนี้

สาขาศิลปะการแสดง จำนวนสามประเภท 12 รายการ คือ

1. ประเภทการแสดง คือ โขน หนังใหญ่ ละครชาตรี โนรา และหนังตะลุง
2. ประเภทดนตรี คือ วงสะล้อ ซอ ปีน (ซิ่ง)
3. ประเภทเพลงร้องพื้นบ้าน คือ ซอล้านนา หมอลำพื้น หมอลำกลอน ลำผญา เพลงโคราช และดิเก๋ฮูลู

สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม จำนวนแปดประเภท 13 รายการ คือ

1. ประเภทผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า คือ ซิ่นตีนจก ผ้าแพรวา และผ้าทอนาหมื่นศรี
2. ประเภทเครื่องจักสาน คือ ก่องข้าวดอก และเครื่องจักสานย่านลิเภา
3. ประเภทเครื่องปั้นดินเผา คือ เครื่องปั้นดินเผาเวียงกาหลง
4. ประเภทเครื่องโลหะ คือ มีดอรัญญิก กระดิ่งทองเหลือง และกริช
5. ประเภทเครื่องไม้ คือ เกวียนสลักลาย
6. ประเภทเครื่องหนัง คือ รูปหนังตะลุง
7. ประเภทงานเครื่องประดับ คือ เครื่องทองโบราณสกุลช่างเพชรบุรี
8. ประเภทงานศิลปกรรมพื้นบ้าน คือ ปราสาทศพสกุลช่างลำปาง

³ เพิ่งอ้าง หน้า 86.

² สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม (2552), มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 2552, กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, หน้า 2-4.

ในโอกาสดังกล่าว สำนักงานได้จัดทำหนังสือมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อเผยแพร่การประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมประจำปีสืบเนื่องมา (พ.ศ. 2553-2558) ทั้งยังได้จัดพิมพ์หนังสือ “คู่มือการเสนอขอขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ⁴ เพื่อประโยชน์ต่อการดำเนินงานของหน่วยงานในท้องถิ่นและสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดโดยกล่าวถึงเหตุผลและความจำเป็นไว้ว่า⁵

“...เนื่องจากมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนและชุมชนที่กำลังถูกคุกคามจากความสูญหายหรือเปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลจากความขัดแย้ง ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมตามอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ค.ศ. 2003 ขององค์การสหประชาชาติเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม (ยูเนสโก) ทั้งนี้ ยูเนสโกมีความพยายามที่จะให้ประเทศสมาชิกมีมาตรการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ มีการจัดทำทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในฐานะที่เป็นอนุสัญญาอันเป็นข้อตกลงระหว่างประเทศ

ดังนั้นรัฐบาลจำเป็นต้องมีวิถีปฏิบัติที่เป็นที่ยอมรับในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองและการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยพิจารณาจากเจตนารมณ์และวิธีการที่มีประสิทธิภาพของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อที่จะกำหนดมาตรการให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของประเทศ”

และสืบเนื่องด้วย “เหตุผลและความจำเป็น” ดังกล่าว คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2554 เห็นชอบแผนการตรากฎหมายที่จำเป็นต่อการดำเนินงานตามนโยบายและแผนการบริหารราชการบริหารแผ่นดิน พ.ศ. 2555-2558 (แผนนิติบัญญัติ) ลำดับ 47 นโยบายสังคมและคุณภาพชีวิต (4.4) ได้แก่ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ.... โดยกำหนดให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมเป็นผู้ดำเนินการ และกำหนดให้เสนอร่างกฎหมายต่อคณะรัฐมนตรีภายใน พ.ศ. 2557⁶ อันเป็นผลให้เกิด “พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559” โดยประกาศเพื่อบังคับใช้ในราชกิจจานุเบกษา หน้า 1 เล่ม 133 ตอนที่ 19 ก วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2559 โดยพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการโดยแจ้งเหตุผลในการประกาศใช้ท้ายพระราชบัญญัติว่า

⁴ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, คู่มือการเสนอขอขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ (2558) กรุงเทพฯ : สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์.

⁵ เฟื่องอ้าง หน้า 1.

⁶ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้พ.ศ..., พิมพ์ครั้งที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 (คำนำ).

“โดยที่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นสมบัติล้ำค่าที่ได้มีการสร้างสรรค์ สั่งสม ปลูกฝังและสืบทอดในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งมายังคนอีกรุ่นหนึ่ง แต่ในปัจจุบันมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมดังกล่าว ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งภายในและต่างประเทศ บางครั้งมีการนำมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไปใช้ในทางบิดเบือนหรือไม่เหมาะสมและอาจเป็นเหตุให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเหล่านั้นต้องเสื่อมสูญไปอย่างน่าเสียดาย สมควรจัดให้มีการส่งเสริมและรักษา มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ให้มีความสืบเนื่องและยั่งยืนสืบไป จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้ ”

กล่าวได้ว่า การตราพระราชบัญญัติเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากอนุสัญญาของยูเนสโกใน พ.ศ. 2546 ภายใต้ความวิตกกังวลของรัฐบาลถึงความเป็นไปได้ของการละเมิดและการคุกคาม “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ทั้งของท้องถิ่นและของชาติ ซึ่งควรที่จะได้รับการ “ปกป้องคุ้มครอง ” ด้วยพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559

เนื้อหาของพระราชบัญญัติได้นิยามความหมายของ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ไว้ในทำนองเดียวกับคำนิยามของ Intangible Cultural Heritage ในอนุสัญญาของยูเนสโก พ.ศ. 2546 (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) คือ

“มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” หมายความว่า ความรู้ การแสดงออก การประพจน์ ปฏิบัติหรือทักษะทางวัฒนธรรมที่แสดงออกผ่านบุคคล เครื่องมือ หรือวัตถุซึ่งบุคคลหรือชุมชนยอมรับ และรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีการสืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งโดยอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน (มาตรา 3 : พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559)

“The ‘intangible cultural heritage’ means the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – the communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage. This intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity. For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development. (Article 2 : Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003)

จะเห็นได้ว่า มีความแตกต่างกันระหว่างอนุสัญญาและพระราชบัญญัติฯ อยู่บางประการ กล่าวคือ ในการนิยามความหมาย “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ที่ปรากฏในพระราชบัญญัตินั้น ได้ละข้อความสำคัญบางประการตามที่ระบุไว้ในอนุสัญญา เช่น พื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space)

อัตลักษณ์ (identity) ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (cultural diversity) และสิทธิมนุษยชน (human rights)

นอกจากนั้น ในพระราชบัญญัติมาตรา 4 ได้ระบุว่ามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการส่งเสริมและรักษาตามพระราชบัญญัตินี้ต้องมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้ซึ่งต่างไปจากอนุสัญญาฯ

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559)	The Intangible Cultural Heritage (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003)
1. วรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา	(a) oral traditions and expressions including language as a vehicle of the intangible cultural heritage;
2. ศิลปะการแสดง	(b) performing arts;
3. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมประเพณีและเทศกาล	(c) social practices, rituals and festive events;
4. ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล	(d) knowledge and practices concerning nature and the universe;
5. งานช่างฝีมือดั้งเดิม	(e) traditional craftsmanship.
6. การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้านและศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว	-
7. ลักษณะอื่นตามที่กำหนดในกฎกระทรวง	-

พิจารณาได้ว่า พระราชบัญญัติและอนุสัญญานั้น มีความสืบเนื่องและเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่ชื่อและความมุ่งหมาย อาจเข้าใจได้ว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 ของไทยเป็น “มาตรการที่จำเป็น” ตามกระบวนการดำเนินนโยบายของรัฐเพื่อรองรับการเข้าเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) ตามที่ประชุมใหญ่ขององค์การยูเนสโกได้มีมติรับรองให้เป็นอนุสัญญาเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2546 และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2549 และ “สอดคล้อง” ตามข้อกำหนดของอนุสัญญาข้อที่ 11 บทบาทของรัฐภาคี (ซึ่งกล่าวไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า) แต่ละรัฐภาคีอาจจะ “ดำเนินมาตรการ

ที่จำเป็นเพื่อประกันการพิทักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ภายในอาณาเขตของตน”⁷

อย่างไรก็ตาม แม้พระราชบัญญัติและอนุสัญญาจะมีความสืบเนื่องและเชื่อมโยงกัน แต่ขณะเดียวกันก็มีความแตกต่าง เหลื่อมซ้อนอย่างน่าสนใจศึกษาในรายละเอียด⁸

ด้วยเหตุนี้ การเริ่มต้นพิจารณาถึง ความเป็นมา เจตจำนงและความมุ่งหมายของอนุสัญญารวมถึงการศึกษาระบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับการดำเนินงานของกลุ่มประเทศภาคีสมาชิกอนุสัญญา จะช่วยทำให้มองเห็นและเข้าใจถึงความสลับซับซ้อนของ “intangible cultural heritage” ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Intangible Cultural Heritage) ไม่ใช่ มรดกโลก (World Heritage) : ที่มาและปัญหาของชื่ออนุสัญญา

การแปลคำ “intangible cultural heritage” เป็น “มรดกโลกที่จับต้องไม่ได้” ถือเป็นความสับสนและผิดพลาดอย่างสำคัญที่แสดงถึงความไม่เข้าใจในความแตกต่างกันของอนุสัญญาสองฉบับของยูเนสโก คือ อนุสัญญามรดกโลก หรือ อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ พ.ศ. 2515 (Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) และอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546 (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) โดยอนุสัญญาทั้งสองฉบับ (ห่างกัน 31 ปี) แม้จะมีความเชื่อมโยงกันอยู่บ้าง แต่ก็มี “หลักการและภารกิจ” ที่แตกต่างกันอย่างสำคัญ

อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องยอมรับว่า ความคล้ายคลึงกันของคำ cultural heritage ที่ปรากฏอยู่ในชื่อของอนุสัญญาทั้งสองฉบับชวนให้เกิดความสับสนได้ง่ายและความยุ่งยากก็เพิ่มขึ้นอีกเมื่อมีการกำหนดคำ intangible cultural heritage เพื่อใช้กับอนุสัญญาฉบับใหม่ ความยุ่งยากนี้ไม่เพียงจะเกิดขึ้นแต่เฉพาะการกำหนดคำในภาษาหลักที่ใช้ในองค์การยูเนสโกเท่านั้น (เช่น ภาษาอังกฤษหรือภาษาฝรั่งเศส) แต่ยังคงความยุ่งยากไปสู่การแปลในภาษาอื่น ๆ ด้วย⁹

⁷ Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003. Article 11-Role of States Parties. Each State Party shall: (a) take the necessary measures to ensure the safeguarding of the intangible cultural heritage present in its territory;

⁸ ดู Alexandra Denes (2017), “Culture by Decree : Thailand’s Intangible Culture Heritage Bill and Regulation of Thai-ness, in Intellectual Property”, Cultural Property and Intangible Cultural Heritage (Key Issues in Cultural Heritage), William Logan and Christopher Antons, editors, New York; London: Routledge.

⁹ ในภาษาฝรั่งเศส Convention pour la Sauvegarde du patrimoine culturel Immatériel, ในภาษาจีน保护非物质文化遗产 在ภาษาเขมร ពិភពលោកវប្បធម៌អរូបី และในภาษาเวียดนาม CỘNG ƯỚC VỀ BẢO VỆ DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ ฯลฯ ซึ่งแต่ละภาษาเลือกใช้ความหมายแตกต่างกันไปและมีลักษณะเชิงนิเสธ เช่น “ไม่เป็นรูปร่าง”, “ไม่มีตัวตน”, “ไม่ใช่วัตถุ”, “ไม่มีรูปทรงสถิตฐาน”, “มองไม่เห็น”

ในกรณีของไทย มีผู้นิยามศัพท์ “intangible cultural heritage” และใช้กันอย่างหลากหลาย เช่น มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้¹⁰ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม¹¹ มรดกวัฒนธรรมที่เป็นอภายภาพ¹² มรดกวัฒนธรรมที่ไม่ใช่กายภาพ¹³ มรดกวัฒนธรรมไร้รูป มรดกวัฒนธรรมเชิงนามธรรม มรดกวัฒนธรรมภูมิปัญญา มรดกวัฒนธรรมภูมิความรู้ และ มรดกวัฒนธรรมทางจิตใจ

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผู้ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงได้แปล Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage ว่า “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” อย่างไรก็ตาม แม้คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้มีมติเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2552¹⁴ ให้ใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” แต่เมื่อ พ.ศ. 2556 เอกสารร่างพระราชบัญญัติ ที่จัดพิมพ์ขึ้นโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรมเพื่อเป็นคู่มือประกอบการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นยังคงใช้ว่า “ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ...” แต่ท้ายที่สุด “พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559” ก็ได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2559 โดยเหตุนี้ คำ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” จึงเข้ามาแทนที่คำ “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” (Intangible Cultural Heritage) อย่างเป็นทางการ

ยูเนสโกกับแนวความคิด “ทวิลักษณ์” ของมรดกวัฒนธรรม

ถือได้ว่าช่วงต้นทศวรรษ 1970 (พ.ศ. 2513-2523) เป็นช่วงเวลาสำคัญของการก่อร่างหรือจุดประกายแนวความคิดเกี่ยวกับ “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้/มรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ” (intangible cultural heritage) โดยเกิดเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ซึ่งดูไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน คือ การออกเพลง El Condor Pasa (If I could) ของ ซิมอนและการ์ฟังก์เกิล (Simon & Garfunkel) ค.ศ. 1970 ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในเวลาต่อมาและการประกาศ “อนุสัญญามรดกโลก” หรืออนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ พ.ศ. 2515 (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972)

เพลง El Condor Pasa ของซิมอนและการ์ฟังก์เกิล ดัดแปลงมาจากทำนองเพลงพื้นเมืองแห่งเทือกเขาแอนดีสในอเมริกาใต้ ซึ่งเขาได้ฟังเป็นครั้งแรกจากวง Los Incas ที่มาแสดงในกรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. 2508 และเป็นแรงบันดาลใจให้แต่งเนื้อร้องภาษาอังกฤษขึ้นใหม่ (If I could) ต่อมา

¹⁰ ธนิต ชังถาวร (หัวหน้าโครงการ), รายงานการศึกษา กรอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย จัดทำโดยศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ เพื่อนำเสนอกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์, 2550

¹¹ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, 2552

¹² สมชาติ จิงสิริอาร์ักษ์, ประวัติ แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติการในการอนุรักษ์โบราณสถาน นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2558

¹³ เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์, อนุสัญญาเพื่อการปกป้องคุ้มครอง มรดกวัฒนธรรมที่ไม่ใช่กายภาพวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 38 ฉบับที่ 2 เมษายน-มิถุนายน 2555 หน้า 118-125

¹⁴ เอกสารประกอบการประชุมรับฟังความคิดเห็น การเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของยูเนสโก 27 กันยายน พ.ศ. 2554 จัดทำโดยกลุ่มปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สำนักวิจัยและพัฒนา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, หน้า 20

นักแต่งเพลงชาวเปรูได้อ้างสิทธิเหนือเพลงดังกล่าว โดยอ้างว่าเป็นทำนองของเพลงพื้นเมืองเดิมของประเทศเปรูและโบลิเวีย

เมื่อ พ.ศ. 2514 ยูเนสโกจัดให้มีการจัดทำรายงานการศึกษาเรื่อง ความเป็นไปได้ในการสร้างกฎเกณฑ์ระดับนานาชาติเพื่อการปกป้องคุ้มครองคติความเชื่อประเพณีท้องถิ่น (Possibility of Establishing an International Instrument for the Protection of Folklore) โดยสองปีต่อมา ผู้แทนจากประเทศโบลิเวียเรียกร้องให้ออกอนุสัญญาสิทธิศาสตร์สากลที่จะปกป้องศิลปะของประชาชนและมรดกวัฒนธรรมของทุกชนชาติ (Universal Copyright Convention that would protect the popular arts and cultural patrimony of all nations) ซึ่งแม้จะไม่ใช่ผลให้เกิดอนุสัญญาดังกล่าว แต่ก็นำไปสู่การออก “ข้อเสนอแนะในการส่งเสริมรักษาวัฒนธรรมแบบประเพณีและคติชน พ.ศ. 2532” (The Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 1989)¹⁵

เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่ง คือ การจัดทำและลงนาม “อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ พ.ศ. 2515” (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) หรือที่รู้จักกันในนาม “อนุสัญญามรดกโลก” โดยยูเนสโก ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการร้องขอของประเทศอียิปต์และชุดานร่วมกับความพยายามของนานาชาติในการร่วมมือกัน “พิทักษ์มหาวิหารอาบูซิมเบล” (Abu Simbel temple) ที่จะถูกน้ำท่วมภายหลังการสร้างเขื่อนอัสวาน โดยโครงการเคลื่อนย้ายมหาวิหารเพื่อไปติดตั้งในตำแหน่งใหม่ใช้ระยะเวลาในการดำเนินการนานถึง 18 ปี (พ.ศ. 2502-2520) อนุสัญญา “มรดกโลก” พ.ศ. 2515 จึงเป็นเครื่องมือทางกฎหมายระหว่างประเทศฉบับแรกให้ความสำคัญกับการพิทักษ์รักษามรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติที่มีคุณค่า “โดดเด่นอันเป็นสากล” ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่อาจทดแทนได้หากเสื่อมสภาพหรือสูญหายไป

ในมาตรา 1 ของอนุสัญญามรดกโลกได้ให้ นิยาม มรดกทางวัฒนธรรม “cultural heritage” ว่ามีความหมายครอบคลุมในสามลักษณะคือ

- อนุสรณ์สถาน : ผลงานทางสถาปัตยกรรม ผลงานทางประติมากรรมและจิตรกรรม ส่วนประกอบหรือโครงสร้างของโบราณคดีธรรมชาติ จารึก ถ้าที่อยู่อาศัยและร่องรอยที่ผสมผสานกันของสิ่งต่าง ๆ ข้างต้นซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นในระดับสากล ในมิติทางประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือวิทยาศาสตร์

(monuments : architectural works, works of monumental sculpture and painting, elements or structures of an archaeological nature, inscriptions, cave dwellings and combinations of features, which are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science;)

¹⁵ Noriko Aikawa, An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Museum International Vol.56 no.1-2, 2004 p. 138 และ José Bannag, Important dates on intangible heritage at UNESCO, The UNESCO Courier. May 2006. p. 12

- กลุ่มอาคาร : กลุ่มของอาคารที่แยกจากกันหรือเชื่อมต่อกันโดยลักษณะทางสถาปัตยกรรมหรือโดยความสอดคล้องกลมกลืน หรือโดยสถานที่จากสภาพภูมิทัศน์ ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นในระดับสากล ในมิติทางประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือวิทยาศาสตร์

(groups of buildings : groups of separate or connected buildings which, because of their architecture, their homogeneity or their place in the landscape, are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science;)

- แหล่ง : ผลงานที่เกิดจากมนุษย์ หรือผลงานที่เกิดจากมนุษย์และธรรมชาติ และบริเวณอันรวมถึงแหล่งโบราณคดี ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นในระดับสากล ในมิติทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติพันธุ์วิทยาหรือมานุษยวิทยา

(sites : works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeology sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view.)

โดยนิยามดังกล่าว ทำให้กลุ่มประเทศภาคีสมาชิกจำนวนหนึ่ง เริ่มคำนึงถึงมรดกวัฒนธรรมแบบอื่น ๆ ซึ่งอยู่นอกวงนิยามดังกล่าว เช่น มรดกวัฒนธรรมซึ่งไม่ปรากฏให้เห็นเป็นกายภาพหรือรูปธรรมที่ชัดเจน เช่น ประเพณี พิธีกรรม เพลง วรรณกรรม เรื่องเล่าที่ถ่ายทอดทางมุขปาฐะ การแสดงหรือแนวปฏิบัติทางสังคมที่อาจเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อและธรรมชาติ

ในการประชุม The Mondiacult World Conference on Cultural Policies เม็กซิโกซิตี้ พ.ศ. 2525 ที่ประชุมมีความเห็นพ้องต้องกันถึงความสำคัญที่เพิ่มมากขึ้นของ “มรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ” (intangible cultural heritage) และเห็นควรให้ผนวกรวมความหมายของมรดกวัฒนธรรมดังกล่าวนี้เข้าไปในนิยามของ “มรดกวัฒนธรรม” (cultural heritage) ด้วยการประชุมครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกที่มีการใช้คำ intangible cultural heritage อย่างเป็นทางการ¹⁶ กล่าวกันว่าแนวคิดนี้ถือเป็นพัฒนาการที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ในปีเดียวกันนี้เองยูเนสโกได้จัดตั้งคณะกรรมการเชี่ยวชาญในการส่งเสริมรักษาคติชน¹⁷ (Committee of Experts on the Safeguarding of Folklore) ซึ่งนำไปสู่การออก “ข้อเสนอแนะในการส่งเสริมรักษาวัฒนธรรมแบบประเพณีและคติชน พ.ศ. 2532” (The Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 1989) แม้จะมีมติไม่เป็นเอกฉันท์¹⁸

¹⁶ UNESCO, 1982-2000 from Mondiacult to Our Creative Diversity. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/1982-2000-00309> เข้าถึงเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2559

¹⁷ José Bannag, 2006. P. 12

¹⁸ M. Denhez, Report of a Pre-evaluation of the 1989 UNESCO Recommendation of the Safeguarding of Traditional culture and Folklore, 1977. p. 6 อ้างใน Norikom Aikawa (2004), p. 138 ซึ่งเหตุผลสำคัญประการหนึ่งคือที่ประชุมยังไม่อาจหาข้อยุติในเรื่องเกี่ยวกับข้อบังคับว่าด้วยสิทธิทรัพย์สินทางปัญญา (intellectual property right) จึงสามารถบรรลุข้อตกลงเป็นเพียง “ข้อเสนอแนะ” (Recommendation) มิใช่ “อนุสัญญา” (Convention)

นิยามใหม่ของมรดกวัฒนธรรม : บทบาทจากเอเชียและแอฟริกา

พ.ศ. 2535-2536 โดยการริเริ่มและให้การสนับสนุนอย่างแข็งขันของประเทศเกาหลีใต้และญี่ปุ่น¹⁹ องค์การยูเนสโกได้มีโครงการ Living Human Treasures Program (บุคคลทรงคุณค่าที่ยังมีชีวิตอยู่) ที่ส่งเสริมให้ประเทศสมาชิกสร้างระบบที่จะให้ทุนสนับสนุนผู้ที่มีความสามารถโดดเด่นในทางศิลปะและเชิงช่างรวมถึงผู้ที่มีทักษะสูงทางการแสดง เพื่อสร้างหลักประกันให้กับมรดกวัฒนธรรมที่ “ไม่เป็นกายภาพ” (nonphysical cultural heritage, Intangible cultural heritage) ซึ่งกำลังเผชิญกับสถานการณ์เสื่อมถอยลงให้ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมเพื่อการส่งต่อสืบไปในอนาคต ซึ่งนำไปสู่การจัดทำบัญชีรายชื่อบุคคลทรงคุณค่าที่ยังมีชีวิตอยู่ของโลก (World list of Living Human Treasures)

รายงาน Our Creative Diversity ของยูเนสโก พ.ศ. 2539 ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของนิยามและความหมายของมรดกวัฒนธรรมใน “อนุสัญญามรดกโลก” พ.ศ. 2515 ที่ไม่ครอบคลุมถึงลักษณะอื่น ๆ ของมรดกทางวัฒนธรรมเช่น การแสดง หรือวรรณกรรมมุขปาฐะและเรียกร้องให้ขยายนิยามใหม่ที่จะสอดคล้องกับมรดกวัฒนธรรมในรูปแบบอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ของโลก ซึ่งทิศทางนี้พ้องกันกับอนุสัญญาอีกฉบับหนึ่งของสหประชาชาติ คืออนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ พ.ศ. 2535 (United Nations Convention on Biological Diversity, 1992) โดยเฉพาะตามมาตรา 8 (j) ที่อ้างถึงความสำคัญของการเคารพและสงวนรักษาความรู้แบบดั้งเดิมและข้อปฏิบัติของชนพื้นเมืองและชุมชน (respect and preservation traditional knowledge and practices of indigenous and local communities) ทั้งนี้เพื่อธำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพให้ยั่งยืนและด้วยเล็งเห็นความสำคัญดังกล่าว องค์การสหประชาชาติจึงได้ประกาศให้ พ.ศ. 2538-2547 เป็นทศวรรษของชนพื้นเมืองและชนกลุ่มน้อย²⁰ (United Nations Decade for Indigenous and Minority People 1995-2004)

ในช่วง พ.ศ. 2540-2541 ยูเนสโกได้เตรียมการและนำเสนอโครงการใหม่ ซึ่งมีความสำคัญในแง่ที่จะช่วยเติมช่องว่างให้กับนิยามของมรดกวัฒนธรรม (ตามอนุสัญญามรดกโลก พ.ศ. 2515) ที่เน้นเฉพาะมรดกวัฒนธรรมทางธรรมชาติและมรดกวัฒนธรรมเชิงกายภาพ ภายใต้การนำของนายโคอิชิโร มัตสึระ ผู้อำนวยการใหญ่ขององค์การยูเนสโก (Koichiro Matsuura, Director-General) ได้ออก “คำประกาศผลงานชิ้นเอกด้านมุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติ” (Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity)²¹

¹⁹ โดยประเทศเกาหลีใต้เป็นผู้ริเริ่มเสนอ ดู Noriko Aikawa (2004), p. 139 อย่างไรก็ตามประเทศญี่ปุ่นมีโครงการให้ทุนสนับสนุนบุคคลที่มีความสามารถในเชิงช่าง งานศิลปะหรือการแสดงมาก่อนแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2498 (เช่น ช่างตีดาบซามูไรช่างทอผ้า หรือนักแสดงละครโน) ในชื่อโครงการ Ningen KoKuhō (National Living Treasure-บุคคลที่มีคุณค่าแห่งชาติที่ยังมีชีวิตอยู่) ดูรายละเอียดใน Kathy Foley (2014), p. 378 และบทแปลในเล่มนี้

²⁰ Noriko Aikawa (2004), p. 139 และ José Bannag (2006), p. 12

²¹ เสนอโดยผู้แทนจากประเทศโมร็อกโก และให้การสนับสนุนโดยประเทศซาอุดีอาระเบีย, เคป เวิร์ด (Cape Verde), สหราชอาณาจักร สเปน เลบานอน มาลีและเวเนซุเอลา ซึ่งคำประกาศชิ้นส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความกังวลเกี่ยวกับปัญหาของ “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” (cultural space) ที่ถูกคุกคามโดยการขยายตัวของเมืองและการพัฒนา เช่นกรณีของจัตุรัสมาเอล-ฟนาในมาราเคช ประเทศโมร็อกโก ดู Noriko Aikawa (2004), p. 147

ซึ่งให้ความสำคัญกับมรดกวัฒนธรรมของมนุษยชาติ เช่น งานมุขปาฐะ เพลง เรื่องเล่า ทักษะ ในเชิงช่าง ความเชื่อ พิธีกรรม ที่อาจไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมโดยชัดเจน ที่ประชุมได้อนุมัติหลักเกณฑ์ให้ประเทศต่าง ๆ จัดทำบัญชีรายชื่อของมรดกชิ้นเอกของประเทศตนโดยมีจุดประสงค์ที่จะปกป้องรักษาไว้มิให้สูญหายไป

โดยทุกสองปี องค์การยูเนสโกจะได้ประกาศรายชื่อของมรดกวัฒนธรรมที่หลากหลายอันเกี่ยวข้องกับประเพณี การแสดงออกทางวัฒนธรรมของผู้คนหรือพื้นที่ทางวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นผลงานชิ้นเอกด้านมุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติ²² (several forms of traditional and popular cultural expressions or cultural spaces as master pieces of the oral and intangible heritage of humanity)

โครงการคำประกาศผลงานชิ้นเอกฯ นี้ (แม้จะมีช่วงระยะเวลาไม่นานนัก และประกาศรายชื่อผลงานชิ้นเอกด้านมุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติได้เพียง 90 รายการ คือ พ.ศ. 2544, 2546, 2548²³) ได้นำไปสู่ข้อถกเถียงเกี่ยวกับ คำนิยามของ “มุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ/จับต้องไม่ได้” (oral and intangible heritage) นิยามและแนวคิดเกี่ยวกับ “ผลงานชิ้นเอก” (masterpieces) ไปจนถึงปัญหาขอบข่ายและการคัดสรร, กระบวนการดำเนินงาน การบังคับใช้ ปัญหาทางการเงินและการติดตามผล แม้คำประกาศผลงานชิ้นเอกฯ ได้เพิ่มเติมแนวความคิดเกี่ยวกับ “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” (cultural space) เข้ามาใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม นิยามความหมายของ “oral and intangible cultural heritage” ยังคงมีลักษณะเดียวกันกับคำนิยาม “folklore” ตาม “ข้อเสนอแนะในการส่งเสริมรักษามรดกวัฒนธรรมแบบประเพณีและคติชน พ.ศ. 2532” (The Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 1989)²⁴ ซึ่งมุ่งเน้นคติความเชื่อประเพณีแบบดั้งเดิมที่ไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ร่วมสมัย

เมื่อ พ.ศ. 2542 ยูเนสโกร่วมกับสถาบันสมิธโซเนียนได้จัดงานสัมมนา “การประเมินในระดับโลกว่าด้วย “ข้อเสนอแนะของยูเนสโก ค.ศ. 1989 เพื่อการส่งเสริมรักษามรดกวัฒนธรรมประเพณีและคติชน : การเสริมพลังแก่ท้องถิ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศ” ” (A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore : Local empowerment and International Cooperation) ที่กรุงวอชิงตัน ดีซี เพื่อร่วมกัน

²² โดยในประกาศรายชื่อของปีแรก (พ.ศ.2544) มีจำนวน 19 รายการจากข้อเสนอของภาคีสมาชิกจำนวนทั้งสิ้น 32 รายการ ตัวอย่างเช่น มรดกด้านมุขปาฐะของประเทศเบนิน ไนจีเรียและโตโก (The Oral Heritage of Gelede), จตุรัสจมา เอล-ฟนา (The Cultural Space of Jemaa el-Fna Square) โมร็อกโก, เทศกาลโอรูโร (The Carnival of Oruro) โบลิเวีย, ิ้ว เมืองซูโจว (Kun Qu Opera) จีน, ละครโนกาคุ (Nogaku theatre) ญี่ปุ่น, พิธีบูชาบรรพชนชัตริย์ (The Royal Ancestral Ritual in the Jongmyo Shrine and its Music) เกาหลีใต้ , เพลงเกี่ยวข้าวของชาวอิฟูเกา (The Huhud Chants of the Ifugao) ฟิลิปปินส์, ละครเพลงศักดิ์สิทธิ์ (The Mystery Play of Elche) สเปน ดูรายละเอียดของรายชื่อทั้งหมดรวมถึงรายชื่อของคณะกรรมการคัดเลือก ใน Unesco, Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity : Proclamations 2001, 2003 and 2005. Snoeck-Ducaju & Zoon (2006)

²³ โดยต่อมาบัญชีรายชื่อดังกล่าวได้รับการผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของทะเบียนตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติ (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) ตามอนุสัญญาที่เกิดขึ้นตามมา ใน พ.ศ. 2546 คือ Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003 โดยอัครมนตรี

²⁴ เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์ (2555), น. 119

ทบทวนเกี่ยวกับข้อปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ “ข้อเสนอแนะฯ” เช่นการทบทวนนิยามและความหมายของ “คติชน/คติชาวบ้าน” (folklore) ของ พ.ศ. 2532 เพื่อที่จะได้หาแนวทางพัฒนาและข้อสรุปที่สมสมัยและการส่งเสริมรักษามรดกวัฒนธรรม “มุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ/จับต้องไม่ได้” รวมไปถึงการแสวงหาแนวทางเกี่ยวกับเครื่องมือทางกฎหมายระหว่างประเทศที่จะนำไปสู่การบังคับใช้ ซึ่งในท้ายที่สุดได้นำไปสู่ข้อตกลงระหว่างประเทศ ใน “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546” (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) โดยมีประเทศแอลจีเรียเป็นประเทศแรกที่ยื่นหนังสือรับรองในวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2547 และอนุสัญญามีผลบังคับใช้โดยสมบูรณ์ในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2549 โดยที่ประเทศไทยได้ยื่นหนังสือการให้สัตยาบันและดำรงสถานะเป็นภาคีสมาชิกของอนุสัญญา โดยสมบูรณ์เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2559

หลักการสำคัญของอนุสัญญา

อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546 (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) ถือเป็นกาหนดการสถาปนาข้อตกลงระหว่างประเทศ (normative instrument) ใหม่เพื่อเป็นบทบัญญัติและบรรทัดฐานในการกำหนดการส่งเสริมรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่ “จับต้องไม่ได้/ไม่เป็นกายภาพ” ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งใน “ทวีลักษณ์ของมรดกวัฒนธรรม” ที่ภาคีสมาชิกขององค์การยูเนสโกร่วมกันถกเถียงและพยายามหาข้อสรุปมานานกว่าสามทศวรรษ

หลักการสำคัญบางประการของอนุสัญญานี้ ที่ควรพิจารณาคือ²⁵ อนุสัญญาจงใจหลีกเลี่ยงการใช้แนวความคิด “คุณค่าอันโดดเด่น” (its outstanding value as a masterpiece of the human creative genius) ซึ่งเป็น “คำสำคัญ” ใน “คำประกาศผลงานชิ้นเอกด้านมุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติ” (Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity) โดยมองว่าเป็นวิธีคิดส่อนัยถึงลำดับขั้นสูงต่ำในทางวัฒนธรรม โดยอนุสัญญาฯ ได้กำหนดแนวคิดที่ว่าด้วย “ทะเบียนตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้/ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติ”²⁶ (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) ขึ้นมาแทน โดยแนวความคิด “การเป็นตัวแทน” (representativity) นั้นแสดงความหมายโดยนัยอยู่สองประการคือเป็น “ตัวแทนสำหรับการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ” (representative for the creativity of humanity) และ “การเป็นตัวแทนสำหรับมรดกวัฒนธรรมของชุมชน กลุ่มหรือแม่แต่รัฐ” (representative for the cultural heritage of communities, groups or -if appropriate- states) ซึ่งสะท้อนความคิดแนวระนาบของตัวแทนทางวัฒนธรรมที่ได้รับการขึ้นทะเบียน

ประการที่สอง เช่นเดียวกับคำประกาศผลงานชิ้นเอกฯ ซึ่งให้ความสำคัญต่อบุคคล กลุ่มบุคคลหรือชุมชนที่เป็นผู้ถือครองขนบประเพณีดั้งเดิม (tradition bearer) อนุสัญญาเองไม่เพียงแต่ จะเน้นย้ำ

²⁵ UNESCO (2006), p. 6-7 และดู Noriko Aikawa (2004), p. 146

²⁶ คำ “คุณค่าโดดเด่นในระดับสากล” (outstanding universal value) ถือเป็นแนวคิดสำคัญในอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางธรรมชาติและวัฒนธรรม พ.ศ. 2515 (Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, 1972) อีกด้วย ดู หมวดที่ 1 มาตรา 1 ในอนุสัญญามรดกโลก (คำนำ)

ถึงความสำคัญของสำนักทางอัตลักษณ์และความยั่งยืนของชุมชนเท่านั้น แต่ยังกำหนดให้ในกระบวนการต่าง ๆ ของการดำเนินการนั้นต้องได้รับความเห็นชอบโดยบุคคล กลุ่มบุคคลหรือชุมชนนั้น ๆ ด้วย รวมไปถึงผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับ อนุสัญญาตระหนักว่ามรดกวัฒนธรรมเป็นต้นธารของอัตลักษณ์ ความสร้างสรรค์ ความหลากหลาย และการเป็นหนึ่งเดียวกันทางสังคม

ประการที่สาม อนุสัญญาเน้นย้ำในกระบวนการของการมีส่วนร่วมของบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนในการสร้าง อารงรักษาและการสืบทอดส่งต่อมรดกวัฒนธรรมของตนเอง ในการจัดการ และเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพิทักษ์รักษามรดกวัฒนธรรมของตนเองนั้นจะต้องได้รับการยอมรับนับถือ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อนุสัญญาให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” (process) มิใช่ “ผลผลิต” (product) โดยที่ผู้ถือกรรมรดกวัฒนธรรมนั้น ๆ จะดำรงบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนของการส่งเสริมรักษามรดกวัฒนธรรมของตนตั้งแต่ในขั้นตอนของการกำหนดนโยบายการประเมินคุณค่าไปจนถึงการอารงรักษาและการสืบทอดส่งต่อ

ประการที่สี่ อนุสัญญาให้ความสำคัญกับลักษณะเฉพาะ (specificities) พัฒนาการอันไม่หยุดนิ่งลักษณะการของการสร้างสรรค์ และปฏิสัมพันธ์ของมรดกวัฒนธรรมที่มีต่อธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันก็ประจักษ์ถึงวิสัยทัศน์ของมรดกวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกันระหว่างมรดกวัฒนธรรม “ที่จับต้องได้/เป็นกายภาพ” (tangible cultural heritage) และ มรดกวัฒนธรรมที่ “จับต้องไม่ได้/ไม่เป็นกายภาพ”(intangible cultural heritage) รวมถึง มรดกทางธรรมชาติ (natural heritage)

ประการที่ห้า หลักการสำคัญอีกประการหนึ่งที่อนุสัญญาเน้นย้ำก็คือหลักการของสิทธิมนุษยชน (human rights) ซึ่งมีความสอดคล้องกับอนุสัญญาการปกป้องคุ้มครองและส่งเสริมความหลากหลายของการแสดงออกทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2548 (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression, 2005) และคำประกาศว่าด้วยสิทธิของชนพื้นเมือง พ.ศ. 2550 (Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007 หรือ DRIPS)

อนุสัญญา : บนเส้นทางที่หลากหลาย

ในส่วนที่สองของหนังสือ **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ : บทเรียนจากเพื่อนบ้าน** ประกอบด้วยบทความแปลจำนวนหกบท โดยการคัดสรรเนื้อหาและกรณีศึกษาที่หลากหลายที่จะช่วยให้ผู้อ่านเรียนรู้และทำความเข้าใจทั้งในแง่หลักการของอนุสัญญาฯ และประสบการณ์เชิงเปรียบเทียบของแต่ละประเทศที่มีต่ออนุสัญญาฯ รวมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นอันเนื่องด้วยอนุสัญญาฯ ภายหลังการประกาศและมีผลบังคับใช้

บทความครอบคลุมพื้นที่ในการศึกษาและอ้างอิงตัวอย่างทั้งจากประเทศตะวันตกและกลุ่มประเทศภาคีสมาชิกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ไทย กัมพูชา เวียดนาม รวมถึงตัวอย่างจากประเทศจีน เกาหลีใต้และญี่ปุ่น โดยบทความแต่ละบทสะท้อนให้เห็นถึงแง่มุมที่จะช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นและทำความเข้าใจถึงปัญหาที่มาจากตัวอนุสัญญาเอง รวมถึงปัญหาต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามบริบทเฉพาะของแต่ละประเทศ ซึ่งประกอบด้วย

(1) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่มีชีวิตของกลุ่มชน (Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples ใน European Journal International Law (2011), Vol. 22, No. 1, p. 101-120 โดย เฟเดอริโก เลนเซอร์นินิ (Federico Lenzerini)

เฟเดอริโก เลนเซอร์นินิ ชี้ให้เห็นถึง ข้อคิดทฤษฎีทางกฎหมายที่ใช้เป็นกรอบในการร่างอนุสัญญา แม้จะตั้งอยู่บนฐานของ “การใช้เหตุผลทางปรัชญาที่ถูกต้อง” แต่ก็มีปัญหาของการนำไปปฏิบัติ และการที่อนุสัญญา อาศัยตัวแบบของอนุสัญญามรดกโลก ค.ศ.1972 (พ.ศ.2515) ได้สร้างปัญหาที่ตามมาในลักษณะอื่น ๆ เช่นการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรม ทำให้เกิดความคิดเรื่องการให้ “คุณค่า” และ “ลำดับขั้นสูงต่ำ” แม้อนุสัญญา จะไม่มีความมุ่งหมายเช่นนั้นก็ตามที่ หากส่งผลในทางปฏิบัติ เนื่องจากส่อนัยว่าชุมชนที่มรดกวัฒนธรรมได้รับการขึ้นทะเบียนนั้นมีคุณค่ามากกว่าชุมชนอื่น

การที่อนุสัญญาอิงอยู่กับกรอบทางกฎหมายซึ่งพิจารณาอย่างเป็นวัตถุวิสัย ก็ทำให้อนุสัญญาขาดความยืดหยุ่นต่อการส่งเสริมรักษามรดกวัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ใหม่อยู่เสมอ ประเด็นสำคัญต่อมาก็คือ การที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลางของการดำเนินการจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นของสิทธิมนุษยชนในทางวัฒนธรรม หากมีความไม่ลงรอยกันระหว่างรัฐกับกลุ่มบุคคลหรือปัจเจกชนผู้มีส่วนสร้างและสืบทอดวัฒนธรรม บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การส่งเสริมรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจะต้องถูกประยุกต์ใช้อย่างสอดคล้องกับมาตรฐานทางกฎหมายสิทธิมนุษยชนอันเป็นปัจจัยตั้งต้นที่สำคัญ ที่จะสร้างความมั่นใจว่าปัจเจกบุคคลและกลุ่มคน ทั้งในส่วนของผู้สร้างและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม จะสามารถใช้สิทธิของตนเองได้อย่างแท้จริง

นอกจากนั้น บทความยังแสดงให้เห็นถึงความย้อนแย้งสำคัญที่ว่า แม้การอ้างถึงและให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชน แต่ก็อาจจะตกอยู่ภายใต้กรอบคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของชาติตะวันตกซึ่งยากจะหลีกเลี่ยงที่จะนำไปสู่การมีอำนาจครอบงำและการสร้างมาตรฐานหนึ่งเหนือความหลากหลายในทางวัฒนธรรม

(2) ของฉัน ของเธอ หรือของเรา : ความขัดแย้งระหว่างอินโดนีเซียและมาเลเซียเหนือมรดกวัฒนธรรมร่วม (“Mine, Yours or Ours?”: The Indonesia-Malaysia Disputes over Shared Cultural Heritage) ใน SOJOURN: Journal of Social Issues in Southeast Asia (2012), Vol.27, No.1, p. 1-53) โดย จิน วิน ชอง (Jinn Winn Chong)

จิน วิน ชอง วิเคราะห์ถึงความสลับซับซ้อนหลายมิติที่แฝงอยู่ในความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแข่งขันมรดกวัฒนธรรมที่ซ้อนทับเหนือพรมแดนระหว่างประเทศ

บทความนี้ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของการจัดการปัญหาที่ซ้อนอยู่นั้น นำไปสู่ความเสียหายอย่างใหญ่หลวงได้อย่างไร รวมไปถึงเสนอแนะให้พิจารณาความขัดแย้งดังกล่าว ในบริบทที่กว้างขวางอันเป็นผลมาจากเงื่อนไขความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และเป็นผลจากการถือกำเนิดขึ้นของความเป็นรัฐสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งใช้มรดกทางวัฒนธรรมในการสร้างชาติและต่างมีเส้นทางของประสบการณ์สู่ความเป็นชาติที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นของมรดกวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับแง่มุมเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาและประเด็นเรื่องลิขสิทธิ์ที่เป็นตัวเร่งความขัดแย้งให้ปะทุขึ้น บทความนี้แสดงให้เห็นว่า กฎหมายเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญานั้น

ไม่เพียงพอต่อการจัดการเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งเหนือมรดกวัฒนธรรม ในระดับภูมิภาคและเครื่องมือทางกฎหมายไม่อาจนำมาซึ่งการแก้ไขข้อขัดแย้งได้และยืนยันให้เห็นถึงประเด็นอันซับซ้อนของเรื่องมรดกวัฒนธรรม

(3) เมื่อไม่มีผลงานชิ้นเอก : ผลกระทบอันแจ่มชัดและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพในโลกที่มีพรมแดน (No More Masterpieces: Tangible Impact and Intangible Cultural Heritage in Bordered Worlds ใน Asian Theatre Journal (2014), Vol. 31, No. 2, p. 369-398) โดย เคธี โฟลีย์ (Kathy Foley)

เคธี โฟลีย์ ได้ทบทวนถึงกำเนิด พัฒนาการและผลกระทบของแนวความคิดเรื่องมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ (intangible cultural heritage) ซึ่งเป็นแนวความคิดที่สืบเนื่องมาจากคำประกาศของยูเนสโก “คำประกาศผลงานชิ้นเอกด้านมุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพของมนุษยชาติ พ.ศ. 2544” (Proclamation of Masterpieces of Oral and Intangible Cultural Heritage of Humanity, 2001) ก่อนที่จะพัฒนาแนวคิดเป็น “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่มีใช้กายภาพ พ.ศ. 2546” (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) ซึ่งถือเป็นพัฒนาการสำคัญของความพยายามในการแสวงหาข้อตกลงระหว่างประเทศเพื่อการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่มีใช้กายภาพ

ผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงผลกระทบสำคัญของอนุสัญญา ที่ถือกำเนิดขึ้นภายใต้โครงสร้างของรัฐบาลในศตวรรษที่ 19 และ 20 รวมถึงรูปแบบของอนุสัญญา ที่ก่อตัวขึ้นจากวาทกรรมมรดกวัฒนธรรมที่อยู่นอกอาณาบริเวณของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะให้สอดคล้องกับบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความสลับซับซ้อน รวมถึงปัญหาที่เชื่อมโยงจากอดีตในประเด็นของเรื่องเพศ จิตวิญญาณ ศาสนาและการเมือง โดยยกตัวอย่างผ่านกรณีศึกษาของงานศิลปะการแสดงที่เป็นมรดกวัฒนธรรมร่วมกันของภูมิภาคของอินโดนีเซีย มาเลเซียและไทย เช่น วายัง (wayang) และมะโย่ง (mak yong) รวมถึงมรดกวัฒนธรรมร่วมของไทยและกัมพูชา เช่น โจนและรอยัล บัลเลต (Royal Ballet)

ผู้เขียนเสนอว่าการยกเลิกโครงการ “ผลงานชิ้นเอกฯ” (Masterpieces of Oral and Intangible Cultural Heritage of Humanity) ของยูเนสโกเพื่อพัฒนาไปสู่เส้นทางใหม่ได้ส่งผลกระทบในบางลักษณะต่องานศิลปะการแสดงที่เป็นมรดกร่วมของภูมิภาค โดยเฉพาะในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นอกจากนั้น ต้นแบบความสำเร็จของอนุสัญญามรดกโลก หรืออนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ (Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) เป็นแรงบันดาลใจสำคัญต่อเนื้อหาของอนุสัญญามรดกวัฒนธรรมฯ นอกจากประเทศญี่ปุ่นจะมีบทบาทอย่างเด่นชัดต่ออนุสัญญาแล้ว ความเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดว่าด้วยพิพิธภัณฑสถานวิหยาแนวใหม่รวมถึงวาทกรรมความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Biodiversity of Culture) ที่มาจากแนวคิดชีววิทยา ยังเป็นปัจจัยร่วมที่ส่งอิทธิพลต่ออนุสัญญาโดยที่กระบวนการของการแสดงความเป็นเจ้าของในมรดกวัฒนธรรมและการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมภายใต้อนุสัญญา มีส่วนก่อให้เกิดความขัดแย้งตามมาภายหลัง

(4) จากรูปแบบของพิธีกรรมสู่จุดดึงดูดนักท่องเที่ยว : การต่อรองการแปลงรูปแบบนาฏศิลป์ดั้งเดิมของกัมพูชาในโลกที่เปลี่ยนแปลง (From Ritual Form to Tourist Attraction: Negotiating the Transformation of Classical Cambodian Dance in a Changing World ใน Asian Theatre Journal (2014), Vol.31, No.2, p. 524-544) โดย เซเลีย ทูชแมน-รอสตา (Celia Tuchman-Rosta)

เซเลีย ทูชแมน-รอสตา ช่วยเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่มีต่อความเป็นชาติกัมพูชา โดยแสดงให้เห็นถึงชะตากรรมอันผันผวนของนาฏศิลป์กัมพูชา “ดั้งเดิม” ผ่านการอุปถัมภ์คำชูของราชสำนักกัมพูชา ผ่านการอนุรักษ์โดยระบอบอาณานิคมฝรั่งเศส ผ่านยุคอันโหดร้ายของสมัยปฏิวัติ และการกลับมาฟื้นคืนใหม่จนมาถึงยุคที่มรดกโลกเมืองพระนครกลายเป็นเป้าหมายของนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก

บทความนี้ให้ความเข้าใจเชิงลึกถึงวิธีการที่ศิลปะการแสดงซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมและความศักดิ์สิทธิ์จะต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความท้าทายในทางสังคมและเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้อย่างไรในขณะที่พยายามจะยึดยุดคงรักษาความสำคัญเดิมไว้ จากกรณีศึกษาชี้ให้เห็นและต่อยอดถึงปัญหาสำคัญของประเด็นเรื่องการสงวนรักษา (safeguarding) และการส่งต่อมรดกวัฒนธรรมจากบริบทของความศักดิ์สิทธิ์สู่โลกสามัญในวิถีชีวิตประจำวัน (เช่น การท่องเที่ยว) ซึ่งปรากฏซ้ำอีกหลายกรณีในบทความชุดนี้

(5) การฉวยใช้วัฒนธรรม : การเมืองของมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพในเวียดนาม (“Appropriating Culture: The politics of intangible cultural heritage in Vietnam” ใน State, Society and the Market in Contemporary Vietnam: property, power and values, Hue-Tam Ho Tai and Mark Sidel (eds.) (2012), p. 158-180) โดย ออสการ์ ซาเลมิงค์ (Oscar Salemink)

บทความโดย ออสการ์ ซาเลมิงค์ เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสัมพันธ์อันตึงเครียดของรัฐและชุมชนในประเด็นเรื่องมรดกวัฒนธรรม ผู้เขียนวิเคราะห์การใช้งาน (use) และการฉวยใช้ (appropriation) มรดกวัฒนธรรมฯ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และนานาชาติ ที่ด้านหนึ่งต่างอ้างสิทธิ์เหนือมรดกวัฒนธรรมซึ่งนอกจากจะเป็นวิถีทางการตอบสนองความต้องการทางการเมืองแล้ว แต่อีกด้านหนึ่งเป็นความพยายามในการทำภูมิภาคให้เป็นที่รู้จักนอกจากนั้น การเมืองของมรดกทางวัฒนธรรมได้ช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับระบบคอมมิวนิสต์หลังสังคมนิยมของเวียดนาม และทำให้เวียดนามมีที่ทางบนเวทีโลกในฐานะที่เป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่ผ่านการยกย่องของยูเนสโก

อย่างไรก็ตาม บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า นโยบายด้านมรดกวัฒนธรรมของเวียดนามนั้น รัฐบาลเวียดนามมิใช่เป็นผู้เล่นเพียงคนเดียวในสนามของการแข่งขันและมีมิใช่เป็นผู้ที่ควบคุมอย่างเข้มงวด หากแต่เป็นพื้นที่ของสนามแข่งขันของผลประโยชน์ที่แตกต่างกันในหลายระดับทั้งระดับประเทศและนานาชาติซึ่งชุมชนและท้องถิ่นจำนวนมากต่างเข้าร่วมอย่างเต็มใจในความพยายามที่จะบรรลุเป้าหมายของตนเอง

(6) บทบาทพิพิธภัณฑ์กับการปกป้องคุ้มครองวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ (Museums and the Protection of Cultural Intangible Heritage ใน Museum International (2008), Vol. 60, No. 1-2, p. 12-19 โดย พัน โสวหย่ง (Pan Shouyong)

บทความสุดท้าย โดย พัน โสวหย่ง เป็นบทความเดียวในเล่ม ที่ผู้เขียนเป็นผู้ศึกษาและนำเสนอความสำคัญและประเด็นปัญหาเรื่องเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมของชาติตนเอง ผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงบทบาทของจีนที่ตอบรับกับประเด็นในเรื่องมรดกวัฒนธรรมฯ อย่างแข็งขันทั้งในการจัดประชุมเสวนาในเรื่องของการอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านของชนกลุ่มน้อย (International Symposium of the Conservation of the Traditional Minorities, 2001) และการออกกฎหมายว่าด้วยการปกป้องคุ้มครองวัฒนธรรมพื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยในจีน (Laws for the Protection of Chinese National Minority Folk Cultures) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจีนจะเข้าร่วมกับยูเนสโกตามกระบวนการของ “อนุสัญญามรดกโลก” (Convention for the World Cultural and Natural Heritage) และการเข้าร่วมในการเสนอชื่อรายการ “ผลงานชิ้นเอกด้านมุขปาฐะและมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ใช่กายภาพของมนุษยชาติ (Masterpieces of Oral and Intangible Cultural Heritage of Humanity) มาแต่เริ่มแรกและอย่างกระตือรือร้น แต่รัฐบาลจีนเองก็ยังคงสงวนท่าทีในบางประเด็นที่มีความคิดเห็นต่างไปจากแนวความคิดของชาติตะวันตก

บทความนี้ชี้ให้เห็นถึงตัวอย่างบทบาทของพิพิธภัณฑ์ที่จะช่วยปกป้องและคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่ไม่เป็นกายภาพ (มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้) ซึ่งสอดคล้องกับการที่สภาพิพิธภัณฑ์สากล (ICOM) ได้ประกาศขยายนิยามใหม่ของพิพิธภัณฑ์ให้ครอบคลุมทั้งมรดกวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้โดยถือว่าต่างมีความสำคัญกับงานของพิพิธภัณฑ์อย่างเท่าเทียมกัน

โครงการสำรวจองค์ความรู้การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมฯ ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) คาดหวังว่า จากเนื้อหาทั้งสองส่วนในหนังสือ **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ : บทเรียนจากเพื่อนบ้าน** จะช่วยให้ผู้อ่านได้มองเห็นเส้นทางที่ผ่านมาของความคิดและปฏิบัติการรวมถึงปัญหาเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม “ที่จับต้องไม่ได้/ไม่เป็นกายภาพ” หรือมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ เพื่อที่จะได้เตรียมการเผชิญกับปัญหา และแก้ไขปัญหานั้นที่รออยู่เบื้องหน้า และเพื่อที่จะได้เฉลิมฉลองความสำเร็จในการ “ส่งเสริมรักษา” มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแห่งชาติ มรดกวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านและมรดกวัฒนธรรมของประชาชาติไปร่วมกันตามเจตนาอันแท้จริงของอนุสัญญา

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์

หมายเหตุการแปล

ตามที่อนุสัญญา พ.ศ. 2546 (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003) ข้อ 39 ระบุไว้ว่า อนุสัญญาฉบับนี้จัดทำขึ้นเป็นภาษาอาหรับ จีน อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซียและสเปน โดยถือว่าตัวบททั้ง 6 ฉบับใช้เป็นตัวบทหลักที่เท่าเทียมกัน ในกรณีของประเทศไทยนั้น แม้ว่าจะมีการแปลเป็นภาษาไทยโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม แต่ก็ได้ระบุว่าการอ้างอิงนั้นให้ใช้อนุสัญญาฉบับภาษาอังกฤษเป็นหลัก โดยในฉบับแปลภาษาไทยใช้ชื่ออนุสัญญาว่า “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้”

อย่างไรก็ตาม พระราชบัญญัติของไทยที่ตราขึ้นเนื่องมาจากอนุสัญญาดังกล่าวได้ใช้คำสำคัญที่แตกต่างออกไปจากฉบับแปลอนุสัญญาในภาษาไทย โดยเลือกใช้ชื่อพระราชบัญญัติว่า “พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” แทน “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” (intangible cultural heritage) และเลือกใช้คำ “ส่งเสริมและรักษา” (safeguarding) แทนคำว่า “สงวนรักษา” ตามที่ปรากฏในอนุสัญญา ฉบับแปลภาษาไทย

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทนำแล้วว่า ในภาษาไทยนั้นมีการใช้คำแปลชื่ออนุสัญญา และคำแปล intangible cultural heritage ที่แตกต่างกันหลาย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากแนวความคิดที่แตกต่างกัน ในขณะที่เดียวกันก็อาจแสดงให้เห็นด้วยว่าความคิดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวในภาษาไทยยังไม่ลงตัวไปในทิศทางเดียวกัน เช่นเดียวกับคำว่า safeguarding มีการใช้อย่างหลากหลาย เช่น สงวนรักษา ส่งเสริมรักษา พิทักษ์รักษา ปกป้องรักษา ปกป้องคุ้มครอง ซึ่งข้อความในอนุสัญญา ข้อ 2.3 ก็ได้ให้ความหมายไว้ค่อนข้างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม การเลือกใช้คำ Safeguarding ถือเป็นความตั้งใจของอนุสัญญา ที่ต้องการจะเน้นย้ำถึงภารกิจหลักที่แตกต่างไปจากอนุสัญญาฉบับอื่น เช่น อนุสัญญาว่าด้วยการ “คุ้มครอง” มรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) ซึ่งมีนัยของการปกป้องคุ้มครองไว้ให้อยู่ใน “สภาพเดิม” มากที่สุด ในขณะที่การ “สงวนรักษา/ส่งเสริมรักษา” มีนัยของการคำนึงถึงการ “ปรับเปลี่ยน/เปลี่ยนแปลง” ของมรดกวัฒนธรรมที่ส่งต่อสืบทอดกันมามากกว่า

แม้บทความแปล ในหนังสือ **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมชาติ : บทเรียนจากเพื่อนบ้าน** จะยึดเอาชื่อ “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” เป็นหลัก เนื่องจากเป็นชื่ออนุสัญญา ที่ค่อนข้างรู้จักคุ้นเคยกันในวงกว้าง แต่เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของแนวความคิดและถ้อยคำที่ยังไม่ลงตัวในภาษาไทย บรรณาธิการจึงยังคงคำแปลตามทีผู้แปลแต่ละคนเลือกใช้เอาไว้ โดยคาดหวังว่าในอนาคตอันใกล้ จะมีความเห็นพ้องต้องกันและมีคำแปลอนุสัญญาในฉบับภาษาไทยที่ถูกต้องทั้งโดยนัยของคำและโดยอรรถเพื่อใช้เป็นหลักให้ยึดถือและอ้างอิงได้ต่อไป